

ВОБРАЗ НАЦЫІ І СВЕТАБУДОВЫ Ў ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЕ

У статті розглядаються деякі особливості історичного жанру, підкреслюється важливе місце в його поетичній системі образу окремого героя і народу в цілому, а також ідеї самосвідомості, морально-духовного буття нації та утвердження загальнолюдських цінностей. Звернення до творчості В. Короткевича і Р. Іванчука дозволяє ще раз переконатися, як органічно доповнюють і взаємодіють у сюжетно-композиційній організації творів на тему минулого конкретно-фактична основа і власне художнє начало.

Ключові слова: історична проза, факт і вигадка, ідея національної самосвідомості і пам'яті, загальнолюдські цінності.

В статье рассматриваются некоторые особенности исторического жанра, подчеркивается важное место в его поэтической системе образа отдельного героя и народа в целом, а также идеи самосознания, морально-духовного бытия нации и утверждения общечеловеческих ценностей. Обращение к творчеству В. Короткевича и Р. Иванчука позволяет еще раз убедиться, как органично дополняют и взаимодействуют в сюжетно-композиционной организации произведений на тему прошлого конкретно-фактическая основа и собственно художественное начало.

Ключевые слова: историческая проза, факт и вымысел, идея национального самосознания и памяти, общечеловеческие ценности.

In article some features of a historical genre are considered, the important place in its poetic system of an image of the separate hero and people as a whole is defined, and also ideas of consciousness, moral-spiritual life of the nation and the statement of universal values are emphasized. The reference to V. Korotkevich's and R. Ivanychuk's creativity allows to be convinced once again how organically the concrete-actual basis and art cooperate in the plot and composite organization of work on a theme of the past.

Key words: historical prose, the fact and fiction, idea of national identity and memory, universal values.

Патрэба ва ўзнікненні і развіцці гістарычнага эпасу ва ўсе часы зводзілася «да пошукаў зерня чалавечнасці, да ўстанаўлення сведчанняў, як гэта зерне вырастала ў магутнае дрэва духоўнай культуры» [6, с. 7]. Інтэнсіўнасць развіцця дадзенага кірунку ў літаратуры пачынаючы з другой паловы XX ст. звязана з выспелай у грамадстве патрэбаю ў цэласным пазнанні свету з усімі яго супярэчнасцямі, канфліктамі, складанымі перыпетыямі, у звароце да гістарычнай мінуўшчыны і яе сувязі з сучаснасцю, асэнсаванні філасофскіх і маральна-этычных праблем ранейшых і сённяшніх часоў і чалавека ў іх.

Справіцца з гэтымі і іншымі творчымі задачамі магла толькі складанаарганізаваная і разам з тым дынамічная, запатрабаваная новым зместам і эпохай, раманная сістэма. Меркаваць пра яе ідэйна-тэмачынае наватарства, значную актывізацыю мастацкіх магчымасцей у свой час

прымусіла шырокафарматная проза У. Караткевіча. Заканамернасць звароту пісьменніка да жанру рамана шмат у чым абумоўлена выспеласцю і схільнасцю яго паэтычнага таленту, а таксама вострай патрэбай у эпічным перасэнсаванні мінулага роднага краю, свядомай гераізацыі з мэтай абуджэння народа, актывізацыі яго нацыянальнай свядомасці. Сцвярджэннем высокай годнасці, багатай гісторыі і культуры, непаўторнага характава мовы, менталітэту беларускага этнасу прасякнуты кожны з раманаў У. Караткевіча, адметных не толькі па зместу, але і па сюжэтна-кампазіцыйных асаблівасцях. Напісанае гэтым аўтарам дае рэдкую магчымасць убачыць і прасачыць структурную эвалюцыю, знешнія і ўнутраныя зрухі раманнай формы ў межах адной творчай сістэмы, дзе ярка спалучыліся трывожная змрочнасць далёкіх часоў і неўтаймоўнасць свабоднага духу, рамантыка

сівых стагоддзяў і канкрэтыка рэальных падзей. Зрэшты, даследчыкі даўно знайшлі тлумачэнне такому сінтэзу: «Гісторыя і трагедыя замкнутыя адна ў адной: гісторыя разгортваецца як трагедыя, сама трагедыя мае сваё месца ў гісторыі, акрамя таго, змест трагедыі носіць гістарычны характар; форму трагічнага – невырашальна супярэчнасць – утварае тая ж самая гістарычная супярэчнасць, якая ёсць рухаючай сілай гісторыі» [12, с. 61].

У вызначаным аспекце пра значныя поспехі сучаснага беларускага рамана сведчыць такі твор У. Караткевіча, як «Хрыстос прыязліўся ў Гародні» (1965-1966). «Па сутнасці, гэта новы апокрыф, народнае прачытанне Евангелля», – піша гісторык і празаік К. Тарасаў, называючы раман «творам высокага духоўнага зместу» [15, с. 203]. Сапраўды, ёсць усе падставы гаварыць пра філасафічнасць «Хрыста...», пачынаючы ад выбару і ацэнкі адлюстраваных у ім з’яў, сістэмы вобразаў і заканчваючы эмацыянальна-экспрэсіўнымі прыёмамі і сродкамі стылявога вырашэння. Калі ў раманах «Нельга забыць» і «Каласы пад сярпом тваім» пісьменніка найперш хвалявалі пытанні дыялектыкі душы, усведамленне чалавекам сябе як асобы, узаемаадносін яе з сацыяльным асяродкам, сваёй эпохай і канфліктамі, што адпаведна забяспечылі творам сацыяльна-псіхалагічную і гістарычную праблематыку, то ідэйна-эстэтычная скіраванасць гэтага твора вызначаецца спробай пераасэнсавання вядомага духоўнага помніка, набліжэння яго да канкрэтнага жыцця, своеасаблівага ажыўлення, матэрыялізацыі. Такі падыход робіць раман носьбітам маральна-філасофскай праблематыкі, выяўляе, магчыма, не ўсвядомленае да канца жаданне мастака стварыць адсутны ў беларускай літаратуры біблейскі нацыянальны эпас. Аўтар піша сваё – караткевічаўскае – палемічнае і захапляльнае Евангелле, дзе філасофская сімволіка аргументавана дапаўняецца дакументальным матэрыялам. Кажучы словамі М. Тычыны, пісьменнік «творыць літаратурны міф аб сваім народзе на вачах усіх сучаснікаў, беручы за аснову надзвычай рэальныя ў сваёй фантастычнасці факты і з’явы мінулага і сучаснасці, якія ўражваюць незвычайнасцю, узвышанасцю і дазваляюць пранікнуць у глыб нацыянальнай свядомасці» [16, с. 193].

Зварот Караткевіча-гуманіста да падзей XVI ст. з іх інтарэсам да чалавека і чалавецтва невыпадковы. Галоўны герой рамана, чалавек і бог Юрась Братчык, уасабляе адметны тып светаўспрымання. Імкненне да свабоды, барацьба за яе, таму што «свобода есть величайшее из всех земных благ» [9, с. 30], пошукі ісціны, справядлівасці набліжаюць героя У. Караткевіча да бессмяротнага Тыля Уленшпігеля Ш. Кастэра, Кала Бруньёна Р. Ралана, Майстра М. Булгакава, а сутнасць яго перакананняў – да галоўнай ідэі кнігі Ф. Рабле, пра якую, па парадзе аўтара, не варта меркаваць «по одной забавной одежке» [13, с. 5]. Усе персанажы пералічаных твораў адстойваюць

роўнасць караля і простага, жадаюць бачыць чалавека на вышыні Бога, вылучаюцца магутнасцю, велічнасцю духа. Пазбаўленыя ў жыцці матэрыяльных шчадрот, яны тым не менш багатыя, «ибо дух создает, чего ему не достает: густое дерево, если обрезать лишние ветви, только выше растет...» [14, с. 192]. Менавіта свабодны дух і ёсць боскае ў чалавеку. Ён акрыляе яго, робіць магутным, самаахвярным, выключным, пераўтварае ў вечнага рэвалюцыянера, прарока айчыны, выводзіць на няпростую дарогу да ісціны. Для Юрася Братчыка апошняя заключаецца ў служэнні народу, свайму краю. Герой не праходзіць безуважна каля чужога няшчасця, любой несправядлівасці, імкнецца абудзіць у іншым высокае, выхаваць пачуццё годнасці. «Не трэба нам забываць: мы – людзі... Блажэнны вялікія і добрыя духам, якія б малыя яны ні былі... Блажэнны тыя, што плачуць па сваёй зямлі, няма ім суцяшэння... Блажэнны, калі выходзіце са зброяй за просты, бедны люд і падаецца... Таму што тады вы – соль зямлі і святло свету» [8, с. 382], – прарочыць мужыцкі Хрыстос у сваёй Нагорнай прапаведзі.

Як бачым, герой У. Караткевіча – характар, што адлюстравана ў сабе цэласны свет нацыі, яе гістарычнае мысленне, маральныя каштоўнасці і арыенціры, г. зн. нацыянальны генатып. Клапоц-ячыся пра ідэю асэнсавання гістарычных і маральных асноў свайго народа, беларускі пісьменнік стварыў арыгінальны філасофскі эпічны жанр, дзе ахоплены самыя разнастайныя бакі быцця нацыі, шырока і часам нечакана тлумачацца біблейскія вобразы і сюжэты, выкарыстоўваюцца шматлікія спосабы эмацыянальнага ўздзеяння на чытачоў. Усё гэта дазваляе аўтару паказаць вытокі мастацтва, сцвердзіць нязменную каштоўнасць духоўнага прысамых складаных падзеях і зменах у грамадска-палітычным жыцці.

З гэтай мэтай разам з рамантажнай белетрызацыяй гісторыі (быў нейкі Якуб Мялшцінскі, які аб’явіў сябе Хрыстом), апісаннем неверагодных прыгод і авантур герояў (выгнанне мышэй з Гародні, пераўтварэнне алмазаў у камяні, а сляпых у відущых, уваскрэсенне Лазара, паход па водах, насычэнне ўсіх галодных пяццю хлябамі і інш.) пісьменнік паглыблена даследуе рэаліі эпохі, яе канфлікты і абставіны, імкнецца да праўдзівасці ў падачы матэрыялу. Яму дакладна вядома, як выглядаў замак у Гародні і кляштары ў яе ваколіцах, мястэчкі Свіслач, Любча, Наваградак. Ён ведае ўсё пра быт і справы людзей таго часу, зброю, звычаі, паралельна дае гістарычныя даведкі пра жыццё і падзеі ў іншых краінах. Але на гэты раз не само сярэднявечча цікавіць празаіка. Для яго больш важна, няхай у форме містэрыі, авантурна-прыгодніцкай інтрыгі, павесці апаўданне пра мужыцкага Хрыста, што пройдзе складаны шлях ад валацугі, «шалбера», да абаронцы ўсіх абяздоленых. Драматычныя паходжанні героя, а яму давядзецца быць і

ліцадзею, і воінам, і Богам, і селянінам, яшчэ больш завастраюць пастаўленыя мастаком праблемы спасціжэння чалавекам сэнсу свайго існавання, пошукаў шляхоў да дасканаласці, адвечнага канфілікту добра і зла, высакароднасці і здрады, гуманізму і дэспатызму. Сутнасць чалавечага жыцця не толькі ў безграхоўным існаванні, падрыхтоўцы да таго свету, але і ў перабудове зямнога, перайначванні самога сябе. На думку Юрася Братчыка, рэальнае жыццё не ўкладваецца ў біблейскія каноны, яно больш багатае за любую прадвызначанасць, а сам чалавек прадстае ў якасці маральнага абсалюта.

Прасочваючы знутры працэс спасціжэння героем свайго прызначэння, У.Караткевіч сцвярджае думку аб неабходнасці актыўнага, дзейснага служэння людзям незалежна ад іх веры і паходжання, а таксама заўсёднага духоўнага ўдасканалення асобы з улікам маральнага вопыту ўсяго народа, нацыі. У гэтым, па яго меркаванні, і заключаецца святасць. У хвіліны адчаю, разгубленасці Юрась Братчык, хоць яго прыцягваюць таямнічыя размовы далёкіх зор, музыка невядомага, усё ж заклікае, звяртаецца не да неба, таму што «пра нас даўно забылі на небе» [8, с. 265]. Для яго больш дарагая зямля, на якой ён «нікому не здрадзіў» [8, с. 376]. Тут засявае ён ніву сваю, разлічваючы, што кінутыя ў яе зярняты прарастуць ісцінай, добром, справядлівасцю і дапамогуць людзям стварыць царства ўсеагульнай любові і братэрства, якое ён бачыў у сне. Дасягнуць такіх шчадрот нялёгка, але трэба імкнуцца да гэтага. «Значыцца, умацуйся ў мужнасці сваёй, сурова сей пасеў свой, не давай яго затаптаць, не спадзявайся, што лёгка аддадуць праўду. Чакай кожную хвіліну бойкі і плахі. Вось вера. А іншай няма» [8, с. 453].

Аналагічную функцыю выконваюць у творы блізкія да фантастычных прыёмаў адлюстравання гратэск і сарказм, што ўзыходзяць сваімі вытокамі да народнай традыцыі. Пра ўмелае выкарыстанне іх пісьменнікам сведчаць эпізоды царкоўнага суда над мышыным войскам, расправа над званамі, продаж індульгенцый, дзе абсурднасць ідэі, яе «высокае» прызначэнне даказваюцца праз свядома прыніжанае, канкрэтна-матэрыяльнае. Такі падыход да паказу рэчаіснасці ў пэўным сэнсе традыцыйны для сатырычнай літаратуры, дзе часта фантастычнае пераходзіць у праявінае, гратэск – у высокае. Нагаданыя прыёмы дапамагаюць У. Караткевічу са значнай выкрывальнай сілай зняць з так званых сыноў боскіх арэол святасці, маральнай чысціні і высмеяць іх абмежаванасць, а іншы раз нават пачварнасць. Узяць хоць бы «вынаходлівасць» ката, гатовага пасадзіць у клетку любога іншадумца, меркантильнасць і здрадніцтва апосталаў. Часта адлюстраванне гэтых персанажаў выглядае як самая злая, ядавітая сатыра, «і асабліва знішчальнай робіць яе кантраст паміж неймавернасцю зместу і спакойнай, «эпічнай» манерай апавядання» [2, с. 487].

Досыць адчувальная ў стылі рамана гумарыстычная стыхія, якая рэалізуецца праз камізм сітуацый, самахарактарыстыку герояў, умелае выкарыстанне аўтарам рознага тыпу мастацкіх дэталей, што пацвярджае аўтарскую прыхільнасць да стылю барока з яго парадаксальнасцю, сінтэзам свецкага і рэлігійнага пачаткаў, інтарэсам да незвычайнага, містычнага, узвышанага, з аднаго боку, і з другога – пэўным натуралізмам, удаванай неэстэтычнасцю, сюжэтнымі і моўнымі «вывертамі», разняволенасцю самавыяўлення. У гэтым плане манера пісьма У. Караткевіча шмат у чым нагадвае гогалеўскую са спалучэннем у ёй горкага і смяшлівага, рамантычнага і сатырычнага. Наогул, гумар, смех уладараць на працягу ўсяго дзеяння ў рамана. Але з развіццём сюжэта, калі прыгодніцка-забаўляльнае ў ім заканчваецца, разам з эвалюцыяй галоўнага героя, вяршынным увасабленнем нацыянальнай ідэі, а нацыянальная ідэя – альфа і амега ўсіх твораў У. Караткевіча [11, с. 7], бесклапотны смех гучыць усё радзей, часта становіцца прэлюдыяй трагічнага. Іншы раз камічнае вырастае да памераў сатыры, сарказму, набывае драматычнае адценне, выліваючыся ў рэшце рэшт у пратэст абурэння, народнае паўстанне. Такое стылявое шматгалоссе не парушае канонаў абранага пісьменнікам гісторыка-філасофскага жанру.

Увогуле, унутраны змест рамана «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» пакідае шмат прасторы для мудрасці і чалавечнасці, намнога глыбейшы за яго знешняе дзеянне. Характэрнае для светапогляду беларусаў адзінства духоўнага і матэрыяльнага, як пісаў І. Канчэўскі, – «жыццё дае Матка-Матэрыя і благаслаўляе прыгожай формай і харавом Бацька-Купала, жыватворны дух, жыватворная форма...» [1, с. 29], – своеасабліва выявілася ў гарманічным спалучэнні рамантычнага і рэальнага, выдуманнага і дакладнага. У многім твор У. Караткевіча нагадвае прытчу з яе маральнай высновай і пэўнай зададзенасцю. Братчык-Хрыстос, Багдан-Фама, Ціхон Вус і іншыя героі, як дбайныя гаспадары, засяваюць ніву. Яна абавязкова дасць усходы, зерне прарасце насустрач сонцу. «Раз ужо я з'явіўся на зямлю – я стану тут. Біцца буду не на жыццё, а на смерць. Казаць буду пра тое, што ёсць чалавек і якое месца яго на Зямлі і ў Сусвеце, дзе пэўна ёсць шчаслівейшыя. Пра Мужнасць, пра Здзек, пра Беды, пра Доблесць казаць буду...» [8, с. 409].

З мэтай духоўнага абуджэння, росту нацыянальнай свядомасці сучасніка раманіст дбае не толькі пра глыбокую ідэйнасць, але і эмацыянальную ўзрушанасць свайго твора, суадносячы мінуўшчыну бацькаўшчыны са з'явамі агульнага гістарычнага працэсу, далучаючы і ўпісваючы беларуса і яго духоўныя здабыткі ў сусветны культурны кантэкст. Пра гэта сведчыць і вялікая колькасць, разнастайнасць крыніц, з якіх чэрпае свае эпіграфы-выслоўі пісьменнік. Сярод іх – царкоўныя кнігі, апокрыфы, палемічныя творы, летапісы, нямецкія і лацінскія баллады, эпіграмы,

егіпецкія гімны і паданні, усходнія казкі, самыя розныя жанры народнай творчасці, прыгожае пісьменства многіх краін свету. Яшчэ раз падкрэсліваючы глыбіню эрудыцыі аўтара, эпіграфы ў сабраным выглядзе ўяўляюць своеасаблівы канспект рамана, даносяць агульны пафас мастакоўскай канцэпцыі жыцця, яго веру ў боскі пачатак чалавека.

Наогул, кожны з гістарычных раманаў пісьменніка адрозніваецца шматпластавым адлюстраваннем падзей, адначасовай метафарычнасцю і схільнасцю да выкарыстання канкрэтных рэалій. Але перадусім – ідэяй бесмяротнасці нацыянальнай памяці. Пералічаныя якасці асабліва збліжаюць створанае У. Караткевічам з «Мальвамі» (1968), «Чырвоным віном» (1976) і, зусім адчувальна, з «Манускрыптам з вуліцы Рускай» (1979) Р. Іванчыука, што і тэматыкай, і вобразам галоўнага героя праўдалюбівага братчыка і друкара Юрыя Рагацінца пераклікаецца з раманам «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». У адносінах да У. Караткевіча гэта азначае, што не толькі беларускія карані, бунтарская спадчынасць, але і ўкраінская зямля, шматлікія стасункі з яе мінулымі і сучаснымі талентамі займаюць аднолькава важнае месца ў фарміраванні асобы айчыннага творцы. Варта таксама ўгадаць яго знаходжанне падлеткам у вызваленай ад фашыстаў сталіцы Украіны, вынікам чаго з'явілася аўтабіяграфічнае «Лісце каштанаў», гады вучобы ў Кіеўскім універсітэце і працу вясковым настаўнікам у Лесавічах, уражанні пра якія даносяць аповесць «У снягах драмае вясна», усе наступныя сустрэчы з ранейшымі мясцінамі і людзьмі, новыя знаёмствы. Услаўляючы ў сваіх эсэ родную Оршу, старыя Тураў і Мсціслаў, увесь беларускі край, пісьменнік усхвалявана перадае некалі адчутае і ўжо незабыўнае, складае гімн Кіеву, украінскаму Кабзару, іншым выключным творцам, выказвае захапленне характарам і гасціннасцю краіны, што дыхае самай старажытнасцю.

Навідавоку і творчае пабрацімства пісьменніка з аўтарам шматлікіх гістарычных аповесцей і раманаў Р. Іванчыуком, што заўсёды ўспрымаў У. Кара-ткевіча як беларускага літаратурнага віцязя, і ніяк не менш. У запозненым словаразвітанні «Мой рэквіем» ён прызнаецца: «Да першай і адзінай сустрэчы, не бачыўшы яго ў вочы, ведаючы толькі па творах, я лічыўся з Караткевічам як з настаўнікам, хоць былі мы равеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства...». І крыху ніжэй: «... з тых твораў паўставаў перада мной добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе маю Украіну, разумеючы і наш боль і нацыянальны гонар» [3, с. 16]. Трэба сказаць, што гэта было не аднабаковае захапленне. У. Караткевіч уважліва сачыў за з'яўленнем новых кніг Р. Іванчыука, шчыра і ўзнёсла адгукаўся на іх не толькі ў лістах, але і ўступаючы ў палеміку з вядомымі маскоўскімі крытыкамі. Да прыкладу, з

В. Аскоцкім, катэгарычна не прымаючы яго адмоўную ацэнку «Мальваў» львоўскага прэзаіка. Па перакананні У. Караткевіча, гэта адзін з лепшых твораў як самога ўкраінскага аўтара, так і ўсёй сучаснай гістарычнай раманыстыкі. З уласцівай яму парадаксальнасцю беларускі пісьменнік зазначае: «Самая безнадзейная і самая аптымістычная кніга з усіх, якія я ведаю» [10, с. 160]. І «Мальвы» – далёка не адзіны твор, што быў так хараша і высока ўспрыняты У. Караткевічам. Добрыя словы яго падтрымкі прагучалі ў адрас «Чырвонага віна», «Манускрыпта з вуліцы Рускай». Назваўшы апошні з узгаданых раманаў Кнігай з вялікай літары, творца наступным чынам характарызуе яе: «Гістарычна цікавая і (што самае каштоўнае для мяне) з вялікім сэнсам для сённяшняга дня. І беспамылковы для мяне знак добрай кнігі: самому захацелася пісаць» [10, с. 164]. Тут цікава было б агучыць прызнанне Р. Іванчыука пра тое, што «пад уплывам Караткевічавага рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкімі рэцэптамі беларускага пабраціма» [3, с. 16].

Такая смелая спасылка на першаадрасата пераконвае, што ні пра якое плагіятства ці адкрытае перайманне ў дадзеным выпадку размова не ідзе. І ўсё ж ідэяна-мастацкая блізкасць, пэўныя сувязі паміж узгаданымі творамі досыць заўважныя. Найперш яны абумоўлены еднасцю духу абодвух твораў, іх аднолькава паважлівым стаўленнем да праблем гістарычнага мінулага і нацыянальнай незалежнасці сваіх народаў, абуджэння іх самасвядомасці, чалавечай годнасці наогул. Прычым для пісьменнікаў, і тут варта спаслацца на М. Ільніцкага, «гісторыя – зусім не «інварыянт сучаснасці», «не столькі падзейная, колькі інтэлектуальная глеба для даследавання» [5, с. 439]. Зварот украінскага і беларускага аўтараў да падзей сярэднявечча з яго нацыянальным і рэлігійным уціскам, безаглядным наступам на ўсякае вальнадумства дазваляе ім прыйсці да высновы аб нястомных пошуках чалавечым духам свабоды, пакутлівым, і зусім не блюзнерскім, набліжэнні да Усявышняга праз адкрыццё агульналюдскага, а значыць і боскага, у сабе. Адсюль трагедычнасць і вышыня гістарычных ідэалаў пісьменнікаў, выключная, загартаваная ў сумненнях і хістаннях, сіла духу, самаахвярнасць Юрыя Рагацінца і Юрася Братчыка.

«Глыбокае пазнаецца высокім, высокае даступнае для пазнання толькі глыбокаму... Дасягненне вяршыняў гэтага таямнічага свету магчыма толькі пры ўмове самапаглыблення, вызвалення, па магчымасці, ад усяго прыроднага» [17, с. 160], – справядліва зазначае К. Эрберг. Спраўды, ідэяная спеласць, выразнасць пазіцый прыходзяць да думаючых герояў беларускага і ўкраінскага аўтараў праз адшуканне веры ў сябе, у людзей, што пайшлі з імі, і ў тых, хто прыйдзе потым, г.зн. веры ў новае жыццё. І не толькі Братчык засявае для наступных усходаў ніву сваю, але і Рагацінец

спасцігнуў ў рэшце рэшт ісіну, адчуў у сабе сілу, патрэбу дзейнічаць, каб дапамагчы тым, хто пойдзе следам. «Я искал веру в своем сердце и нашел ее: верю в грядущего мужа свободы, которому отдам кусок своего честного хлеба, выращенного на моей убогой ниве» [4, с. 257].

Варта падкрэсліць, што абодва раманы родніць не толькі падабенства галоўных герояў, але і заўважная блізкасць многіх іншых вобразаў. Прыкладам можа стаць паралель паміж Магдаленай У. Караткевіча і Лёнцый ў Р. Іваньчука, распутніц па няволі, а ў душы здольных на самыя высокія і чыстыя пачуцці. Самаахвярнасць у каханні, гатоўнасць на ўсё дзеля люблага выяўляюць у адносінах да сваіх непераўздызеных рыцараў, і тут ужо не важна, багі яны ці грэшныя людзі, дзіўнай прыгажосці Анея і Гізя. Бясконцыя хітрасці, пляценне інтрыг, гатоўнасць прадацца чорту ды яшчэ і іншых завербаваць на службу яму збліжаюць між сабой кардынала Лотра і архіепіскапа Салікоўскага. Тое ж можна сказаць пра агульную атмасферу сярэднявечных гарадоў Львова і Гародні, дзе правяць балъ цемрашальства і чартаўшчына, адбываюцца вядзьмарскія шабашы, недарэчныя суды інквізіцыі, куды ўжо дабіраюцца жажлівыя хваробы, але дзе адначасова працягваецца жыццё, спеюць у палемічным запале небяспечныя для ўлады думкі. У «Хрысце...» такім кромольным запалам вылучаюцца разважанні філосафаў Крыштофіча і Бекеша, у «Манускрыпце...» – пісьменніка-манаха Івана Вішанскага.

Шмат тоеснага і ў паэтыцы раманаў. Як вядома, для напісання твора У. Караткевіча зыходным штуршком паслужылі радкі з канкрэтнага летапісу Мацея Стрыйкоўскага. Потым ён неаднаразова будзе спасылацца на дакладныя і выдуманая звесткі з хронік, іншых жанраў дакументальнай літаратуры, як і ўводзіць у тэкст раздзелы з Евангелля, напісанага Іудам і Роскашам. Задума, уся сюжэтная інтрыга твора Р. Іваньчука гэтаксама нітуецца народжаным фантазіяй мастака ўмоўным дакументам – ацалелымі раздзеламі з летапісу мешчаніна карчмара Лысага Мацька, сын якога пасля і стане рэктарам Львоўскага брацтва. Нельга не заўважыць структурнага падабенства двух твораў, пачынаючы ад выключнага значэння ў іх такой мінімальнай паэтычнай адзінкі, як эпиграф, і заканчваючы больш буйнымі ўстаўнымі канструкцыямі, вобразамі-сімваламі, разнастайнымі прыёмамі мастацкай умоўнасці. Усе яны разам і забяспечваюць раманам арганічны сінтэз высокага рамантычнага і адначасна прыніжана-бытавога і сатырычна-выкрывальнага барочнага стылю. У яго багацці – выяўленне толькі адной грані бяспрэчна таленавітых і, безумоўна, арыгінальных, нягледзячы на выразную духоўна-мастацкую блізкасць, літаратурных віцязяў беларуса У. Караткевіча і ўкраінца Р. Іваньчука.

У сітуацыі, калі беззваротна гінуць ранейшыя і, здавалася б, такія ўстойлівыя ідэалы, калі патрабуюць перагляду і новых падыходаў у тлумачэнні ідэйна-эстэтычнага зместу многія

творы, калі горкая рэчаіснасць спараджае крытычнае стаўленне да ўсялякіх перспектыв, надзвычай вырастае роля лепшых здабыткаў нацыянальнай літаратуры. А. Камю ў сваіх нататках пакінуў наступнае сумнае назіранне: «Самая моцная жарсць XX стагоддзя: халуіства» [7, с. 547]. У. Караткевіч і Р. Іваньчук – з тых пісьменнікаў, хто катэгарычна не прымае паслужлівасць, прыніжанасць, згорбленасць чалавека ці нацыі, хто заўсёды цягнецца да падвышанага неба ідэалаў – грамадскіх, эстэтычных, маральна-этычных. З мэтай духоўнага абуджэння, нацыянальнага самаўсведамлення сучасніка раманысты абіраюць сваімі героямі этычных максіmalістаў, людзей, асвечаных духоўным гарэннем і здольнасцю ахвяраваць сабой дзеля іншых. Адсюль рамантычная экспрэсіўнасць пісьма, эмацыянальная напружанасць стылю твораў, іх кантрастная вобразнасць, што цалкам адпавядаюць квяцістасці і грубаватасці барока, перапляценню самых розных яго ўзораў: сэнсавых і фармальных, пафасных і моўных.

Нельга не заўважыць, што працэс развіцця гістарычнай прозы, які ў беларускай літаратуры істотна стрымліваецца адсутнасцю нацыянальных жанравых традыцый, фальсіфікацыяй даўніны, шматлікімі стратамі дакументальных і архіўных матэрыялаў, адбываецца даволі складана і няроўна. Справядлівасць гістарычных канцэпцый, выверанасць навуковых гіпотэз у такіх умовах знаходзяцца ў непасрэднай залежнасці ад грамадзянскага сумлення мастака. Нягледзячы на абавязковы першаштуршок, які зыходзіць ад сучаснасці, таленавіты гістарычны раманыст не дапусціць механічнай інтэрпаляцыі сённяшніх праблем на глебу мінулых часоў. Менавіта такім падыходам у адлюстраванні гісторыі адрозніваецца творчасць У. Караткевіча, Р. Іваньчука і многіх іншых празаікаў, якія заклікалі вярнуцца да вытокаў, дабрацца да першаасноў, перажыць іх нанова, вывучыць у іх перадумовы і аналагі сучаснасці. Бо нішто не знікае бяспследна. Бо нацыянальная памяць бессмяротная. Адметны генатып (герой-рамантык, змагар, народны заступнік, інтэлігент, здольны ўмясціць у сабе боль і клопат за ўсё і ўсіх), выключна нацыянальная субстанцыя тэкстаў і падтэксту, сам склад мыслення, лад пісьма, шматпланавасць архітэктонікі і стылю выдаюць у асобах названых аўтараў пісьменнікаў глыбока самабытных. Іх творы нараджаюць сур'ёзныя думкі, выклікаюць патрэбу ў філасофскіх разважаннях, таму што закранаюць праблемы агульначалавечыя, а значыць – агульнацікавыя. Якраз у ракурсе супадзення, узаемапрапранікнення этнічнага і ўсёчалавечага, сучаснага і адвечнага, сінтэзу нацыянальных і выпрацаваных сусветнай мастацкай практыкай традыцый высякаецца прамень непаўторнасці паэтычнай манеры кожнага пісьменніка. Сонцапонаскай сілай сваёй наскрозь пранізлівай цеплыні гэты прамень знішчае дыстанцыю паміж мастаком як ізаляваным творцам канкрэтнай нацыі і робіць яго спадчыну здабыткам усіх народаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам : Дасьледзіны беларускага сьветагляду / І. Абдзіраловіч ; [прадм. С. Дубаўца]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.
2. Затонский Д. Искусство романа и XX век / Д. Затонский. – М. : Худож. лит., 1973. – 536 с.
3. Іваньчук Р. Мой рэквіём / Р. Іваньчук // Літ. і маст. – 1988. – 21 кастр. – С. 16.
4. Іваньчук Р. Манускрыпт с улицы Русской : [романы] / Р. Іваньчук ; [авториз. пер. с укр. К. Трофимова]. – М. : Известия, 1983. – 640 с.
5. Ільницький М. Возвращение к себе : [послесловие] / Р. Іваньчук. Возвращение : Роман. Новеллы ; [авториз. пер. с укр.]. – М. : Известия, 1979. – 448 с.
6. Каваленка В. А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 320 с.
7. Камю А. Творчество и свобода : Статьи, эссе, записные книжки / А. Камю ; [пер. с франц.]. – М. : Радуга, 1990. – 608 с.
8. Караткевіч У. Збор твораў : У 8 т. / У. Караткевіч. – Т. 6. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 494 с.
9. Костер Ш. Легенда об Уленшпигеле / Ш. Костер. – М. : Худож. лит., 1988. – 398 с.
10. Лісты Уладзіміра Караткевіча да Рамана Іваньчука // Польша. – 1988. – № 12. – С. 157–165.
11. Лойка А. Адраджэньне без кансалідацыі? / А. Лойка // Літ. і мастацтва. – 1990. – 22 чэрв. – С. 6–7.
12. Любимова Т. Г. Трагическое как эстетическая категория / Т. Г. Любимова. – М. : Наука, 1985. – 128 с.
13. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле. – Архангельск : Северо-западное книжное изд-во, 1990. – 208 с.
14. Роллан Р. Кола Бруньон / [собр. соч.] : В 9 т. / Р. Роллан. – Т.5. – М. : Правда, 1983. – 336 с.
15. Тарасаў К. Падзеі гісторыі і версіі літаратуры / К. Тарасаў // Польша. – 1988. – № 2. – С. 195–204.
16. Тычына М. А. Карані і крона : фальклор і нацыянальная спецыфіка літаратуры / М. А. Тычына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 208 с.
17. Эрберзь К. Цель творчества. Опыты по теории творчества и эстетикъ / К. Эрберзь. – М. : Русская мысль, 1913. – 260 с.

© Шынкэрэнка В. К., 2010

Стаття надійшла до редколегії 05.05.10 р.